

druhé. Zatímco pedagogika je pojmem vžitým, andragogika, byť i logicky a etymologicky správnější, než tzv. pedagogika dospělých, není u nás ještě jednoznačně přijímána, ani jako věda, ani jako jenom název vědní disciplíny.

Pro další funkční rozvoj oboru je podstatné rozšíření předmětu i objektu zkoumání zcela nezbytně nutné. Redukce předmětu pouze na výchovu jako záměrné, intencionální působení /jakkoliv je výchova sociálním jevem nesmírně složitým/ je jednou z příčin uzavírání pedagogické teorie do sítě uměle vytvářených problémů. Uměle kontrované problémy v uměle udržovaném uzavřeném prostředí mají tendenci k bujení, na které společnost poměrně citlivě reaguje, mimo jiné i projevy jistého despektu k oboru, který tím zvolna ztrácí svou společenskou prestiž. Rozhodně je nepravděpodobné, že příčinou rezervovaného postoje veřejnosti /nejenom laické/ k pedagogice jsou pouze osobní kvality pedagogů. Přistoupí-li ovšem pedagogika na to, že předmětem jejího zájmu jsou i další sociální jevy, získá dvojí užitek:

1. bude moci dítčí výchovné problémy zkoumat v širším, otevřeném sociálním systému a nikoliv v omezeném, velmi specifickém prostředí školských institucí a navíc v daleko obecnějších rozměrech sociální interakce a komunikace,

2. Otevře se daleko více svým pomocným vědám, sociologii a psychologii a v konfrontaci a koexistenci s nimi bude průběžně nucena prokazovat svoji oprávněnost. Prokáže-li ji, vyjde nesporně obohacena. Neprokáže-li, nemá v současné podobě teoretické vědy naději na rovnocenné postavení v systému věd.

Výchova a vzdělávání v dnešní kulturologii

Stanislav Hubík

Kulturologický pohled na problém výchovy a vzdělávání, to jest vidění tohoto problému v širších souvislostech pohybů kultury, má jistě své opodstatnění. Procesy výchovy a vzdělávání jsou konec konců jen specifickými případy enkulturace, zvláštními důsledky akulturačních procesů apod. Zvláště potřebný je však kulturologický pohled na danou

problematiku v době, kdy kultura, jejíž součástí výchovné a vzdělávací procesy a instituce jsou, prochází komplexem mnohdy nečitelných změn. Ta doba je zde. Nejen kultura naše, nejen kultura střeoevropská, ale celý kolos euroamerické kulturní konfigurace vykazuje změny, které mnoho teoretiků podněcují k vyslovení teze, že jde o změny podstatné, tj. epochální. Změny v kultuře ohlašují příchod nových skutečností, které již možno do jisté míry dešifrovat, zhodnotit, a nebo je i usit nadat. Můžeme-li hovořit o epochálních proměnách kultury, můžeme si rovněž klást otázku, co tyto proměny znamenají z hlediska působení stávajících výchovných a vzdělávacích institucí. Změny v současné kultuře jsou mimo jiné impulsy ke stále hlasitějšímu tvrzení o postupující krizi vzdělávacích institucí, zejména akademických, šitých na míru kultuře moderní, nikoliv podle střihu kultur přicházejících.

Podíváme-li se na kulturní kontext, ve kterém přišel se svým myšlenkovými iniciativami Komenský, zjistíme, že tehdejší situace byla podobná alespoň v jednom: i tehdy byla epochální proměna kultury skutečností. Století géniů čili věk rozumu předznamenalo hlavní rysy pozdější doby osvícenské a následného století ideologií, kdy se kultura Evropy měla zformovat do konfigurace, pro niž dnes máme srozumitelné označení "moderní". Komenský svým myšlením i dílem jistě tyto vývojové tendence kultury anticipoval. Shodneme-li se na tom, že následný rozvoj kultury směřoval k dvěma podstatným procesům moderní kultury, k **racionalizaci a univerzalizaci** činu i ducha, shledáme v Komenského snahách o "vše-" uchopení jím sledovaných problémů /lapidárně vyjádřené již prefixem **pan** v názvech jeho děl/ výkon, jednoznačně reagující na výzvy doby a jejího kulturního směřování.

Současné proměny kultury jsou stejnou výzvou jak pro kulturology, tak pro lidi pracující na poli výchovy a vzdělávání, ať již prakticky nebo teoreticky. Změnila se ovšem orientace dominujících kulturních trendů a to tak, že podstatné procesy produkce a reprodukce **moderní kultury**, do níž bytostně náležíme a na jejíž stavbě se Komenský svým univerzalizujícím dílem podílel, se stávají minulostí. **Diskuse, které proběhly v 80. letech na téma moderní kultury a dalších perspektiv jejích stavebních kamenů a funkcí ukazují, že tato kultura plodí i ovoce zkažené.** Poslední desetiletí přineslo mnoh posudků jež jsou vlastně odsudky moderní kultury, hodnocení stavěných na takových výrazech, jako jsou **"patologie moderny", "cynický rozum" moderny, "arogantní humanismus"**

moderní kultury apod. ² Tyto diskuse neskončily, stejně jako nepřinesly jenom negativní posudky moderní kultury. Přinesly také analýzy toho, co se v situaci, kdy moderní kultura vydává počet ze svých projektů a výsledků, objevuje nového a zda se tyto nové jevy nechovají jako poslové nových kulturních orientací. Mezi jiným dospěly k poznání, že dominantní trendy moderní kultury své dominantní postavení ztrácejí a prosazují se nové kulturní pohyby, z jejichž charakteru usuzujeme, že se vskutku jedná o epochálně nové věci.

Současné pohyby kultury směřují ve vyspělých společnostech od dříve vládnoucích univerzalizujících tendencí a univerzálních paradigmat k pluralismu kulturních pozic a orientací. Vypělá společnost, již se dostalo označení informační nebo postindustriální, tak vykazuje jeden významný paradox. Jestliže v rovině reprodukčních společenských procesů a vztahů postupuje dál trend univerzalizace (např. v podobě další průmyslové unifikace, sjednocování trhu a pod), děje se v kultuře této společnosti něco opačného - postupují procesy diverzifikace, heterogenizace, demonopolizace, prostě další a další pluralizace. Tato "kulturní přílišnost" (Baudrillard) či lépe inflace zapřičiňuje, že v této situaci již ani nemůžeme používat substantivum "kultura" v singuláru, ale spíše v plurálu, neboť informační společnosti odpovídá **kultura postmoderní jakožto konfigurace relativně autonomních kultur** (subkultur, kontrakultur apod.). V měnící se kultuře dneška postrádá smysl jak základní pojem moderní kultury a moderního myšlení "jednotka", tak kupříkladu pojem "avantgarda". A co je třeba zvlášť zdůraznit - všechny tyto a další proměny, znamenající mimo jiné vytváření distance vůči moderní kulturní konfiguraci a jejím profilujícím tendencím, se odehrávají na trhu. ***Inflační charakter současné kultury má tržní směnu kulturních významů a hodnot jako svůj předpoklad i prostředek uskutečnění.***

Současná kultura je podstatně nedůvěřivá vůči metanarativním způsobům legitimace vědění a hodnocení, rehabilituje nevědecké způsoby poznání a hodnocení, reviduje moderní status serióznosti, přitakává soutěži kritérií, eklekticismu a synkretismu. Jinak řečeno - provádí velkou revizi toho, co vyprodukovaly dominantní procesy moderní kultury. To se v plné míře týká i výchovy a vzdělání v jejich koncepční i institucionalizované podobě. Dvě věci zde možno zdůrazni zvlášť silně, již zde ostatně zazněly: inflace a trh.

Každá kultura podléhá působení tzv. imperativu selekce. Vybírá si ze sumy možností. Jak, to je otázka pro kulturní antropologii a sociologii. Ale také pro vědy o výchově. V moderní kultuře se tento proces selekce stal namnoze doménou monopolů určitých kulturních institucí, zpravidla státních, a byl veden úběžníkem racionalizace a univerzalizace. Tak jako v jiných oblastech kulturního života společnosti i v oblasti institucionalizované výchovy a vzdělávání byl tento proces selekce deformován a vedl k utváření distance vůči tradici, vůči kultuře otců a praotců. **Intelektuálové ve funkcích vzdělavatelů s pomocí státní moci monopolizovali výchovu a vzdělávání na přísně racionální, technologizující a scientizující bázi takovým způsobem, který prakticky znemožnil jak dialog s kulturní minulostí, tak dialog s jinými nežli racionalizujícími a univerzalizujícími způsoby výchovy a vzdělávání.** Vrcholem těchto tendencí byly a jsou programy jednotného vzdělávání a výchovy. Jednotného ve smyslu racionálně byrokratické monopolizace nejdůležitějších funkcí symbolických forem kultury (vědy, umění, náboženství). Uvedené trendy jsou samozřejmě velmi dobře čitelné v autorativních společenských systémech - předmětem analýz se však staly jako všeobecně platný jev moderní kultury, včetně kultury vyspělých industriálních společností.

Požadavky jednoty, homogenity, systémovosti a státního monopolu, stále ještě skryté v pozadí pedagogického (a dalšího) myšlení se rozcházejí se současnými trendy kulturního rozvoje vyspělých společností. Jsou reliktem, nežádoucím reliktem moderní vzdělávací a výchovné kultury, pakliže jsou povýšeny na stěžejní hodnoty. Již samo spojení státní byrokracie s výchovou a vzděláváním nutně plodí korupci reálnou i korupci ducha, neboť odvozuje svou legitimitu z moci a moci také slouží - to platilo, platí a platit bude. Proto - viděno v dnešní kulturologické perspektivě - je nezbytné spojit výchovu a vzdělávání s prosazujícími se tendencemi kulturního vývoje, s těmi, které zde již byly jmenovány: heterogenizace, demonopolizace, diverzifikace, unikátnost - to vše je předpokladem rozvoje člověka. Kulturní děje získaly novou kvalitu a Komenského charakteristika škol jako "dílen lidskosti" (jak stojí v mottu této konference) se zřejmě naplní tehdy, až budou plně akceptovány výsledky revize působení vzdělávacích institucí moderní kultury. Jsou totiž často protichůdné principům formulovaným ve století rozumu a ve věku osvícenském.

Kulturní inflace a tržní směna kulturních hodnot a významů zasahují i oblast výchovy a vzdělávání. To je třeba právě nyní přijmout. Hledáme vzácné hodnoty, hledáme vzácné normy života, jimiž by bylo možno orientovat výchovné procesy. Hledáme je ovšem v inflačním prostředí (jestli tu ještě není, bude tu velmi rychle), značně nepřehledném. Jak je nalézt? Jak je určit? Administrativně? Autoritativně? Kupříkladu konsensem akademických autorit? Asi jen svobodná soutěž nejrůznějších možností - třebaže dál rozmnožující inflaci - povede k obnově kvalitních funkcí selektivních procesů v kultuře a tedy i ve výchově a vzdělávání. Dnes je již skutečností, že intelektuály akademického ražení, kterým moderní kultura přidělila zvláštní pozice ve vzdělávací a výchovné oblasti, vytěsňují noví lidé: pragmatci kulturního trhu. Tento fakt se začíná projevat i u nás. Školy a podobné instituce začínají působit spíše jen na pozadí dění předváděného kulturním trhem. Videoklip táhne světem a neohlíží se na mínění moderních výchovných institucí a autorit. Vzdělávání přechází do rukou marketingových expertů, televizních producentů, rockových hvězd a **Adornova vize polovzdělanosti** se stává srozumitelnější, než kdy předtím. Naskytá se tu otázka - bránit se tomuto dění nebo ne?

Takto položená stojí otázka špatně. Kulturní dění se vpravdě ve své podstatě řídit nedá. Problém obrany se zde může rychle změnit v obhajobu moderních kulturních (vzdělávacích, výchovných) projektů, v obranu statutu quo. Odsud je jen krok ke konsensu autorit (akademických, byrokratických apod.) a je otázka, zda je právě nyní takový konsensus potřebný. Myslím, že v první řadě konsensus nepotřebujeme, stejně jako v první řadě nepotřebujeme ani konvenční pravdu - co tváří v tvář probíhajícím pohybům současné kultury potřebujeme, je svoboda interpretace a svoboda diskuse - ostatní přijde.

Sociologie kultury ve vyspělých společnostech zjistila, že díky trhu se i vzdělávání stalo jen jednou z mnohých forem zábavy. V klimatu kulturní inflace a trhu přestává platit jedna z Finkových diagnóz moderní kultury, ve které - "kdo myslí, nehraje a kdo hraje, nemyslí" - Komenského "škola hrou" tu získává zcela nový rozměr.

Vzdělávání se díky technickým prostředkům a trhu stává stále více komunikativní záležitostí, v níž se na místo moderních prostředků tlačí terminál. totéž lze říci i o výchově. Setkáváme se zde se specifickým potvrzením jak předvídaných posunů v masové kultuře, tak posunů ve sféře jejich reflexe, obvykle charakterizovaných jako střídání paradigmatu

vědomí /sebevědomí paradigmatem/ komunikace. Tyto trendy skýtají nové možnosti pedagogické teorii i praxi. O tom dobře věděla tradiční kultura. Rozptýlení fikcí jednoty a homogenity v kultuře informační společnosti se pak projevuje i tím, že znovuobjevujeme výchovnou a vzdělávací bázi v konkrétních komunikativních společenstvích (v jejichž pluralitě současně vidíme záruku soutěže paradigmat, metod, přístupů, hodnot a významů.

Současný problém výchovy a vzdělávání je jen součástí problému současných kulturních změn a tendencí. Rozsáhlá revize moderní kultury dnes ukazuje, že moderní výchovné a vzdělávací instituce, programy a autority nenaplnily beze zbytku tezi o "dílnách lidskosti", ztratily kontakt s tradicí, propadly unifikaci a racionalizaci. F. Werfel musel po válce dokonce konstatovat, že intelektuálové, kteří si v moderní kultuře (zejména 20. století) přisvojili funkci garantů výchovy a vzdělávání, se vpravdě stali "předtápěči pekla". Změnilo se na tom mnoho? Jistě ano, ovšem teprve s kritikou moderní kultury a jejího institucionalizovaného rozumu. Možná, že proces ztráty zvláštního postavení předurčených profesionálů v předurčených výchovných a vzdělávacích institucích (myslím předurčených normami moderní kultury) je žádoucím prvkem katarze nejen v oblasti výchovy a vzdělávání, ale současných kultur vůbec. Tento proces uvolní prostor netradičním pohledům na problémy výchovy a vzdělávání, což bude důležité především pod blížícím se náparem akulturace, který nás čeká.

Co říci závěrem: současné kulturní proměny zřejmě vyžadují i v oblasti výchovy a vzdělávání diverzifikaci, konkurenci paradigmat, soutěž přístupů a metod. Ne snad proto, aby v této konkurenci určitá koncepce zvítězila, nýbrž proto, aby tu byla trvalá pluralita přístupů.

Poznámky

1 Nelson, B.: *Der Ursprung der Moderne*. Frankfurt am Main 1986, S. 27 - 28.

2 Gregg, B.: *Rationalität und Herrschaft. Zur Pathologie der Moderne*, Berlin 1985, kap. 1.

Sloterdijk, P.: *Kritik der zynischen Vernunft*. Frankfurt am Main 1983.

Ehrenfeld, D.: *The Arrogance of Humanism*. New York 1978.

3 Newman, C.: *The post - Modern Aura. The Act of Fiction in an Age of Inflation*. Evanstone 1985, p. 6, 16 aj.

4 Lyotard, J. F.: *The Postmodern Condition. A Report on Knowledge*. Manchester 1987, p. XXIV

5 Tamtéž, p. 60.

- 6 Bauman, Z.: Is There a Postmodern Sociology? Theory, Culture and Society, 1988, p. 225.
- 7 Fink, E.: Spiel als Weltsymbol. Stuttgart 1960, S. 63 (doslova: "Hrající člověk nemyslí a myslící člověk nehraje.")
- 8 Zejména ve společenských a humanitních disciplínách je toto směřování k paradigmatu komunikace zřetelné. Soustředění výzkumu a praktických aplikací na struktury komunikativní interakce přináší na jedné straně revize řady základních kategorií těchto věd, na druhé straně je však heuristicky i aplikačně efektivnější a adekvátnější. Srov.: Habermas, J.: Theorie des kommunikativen Handelns. Frankfurt am Main 1981.
- 9 Werfel, F.: Zwischen oben und unten. Stockholm 1946, §126 (Theol.).

Výchova dospělých - andragogika

Vladimír Jochmann

Pořadatelé naší konference pochopili správně smysl 400. výročí narození snad největšího pedagoga evropského lidstva, Jana Amose Komenského, nikoli jako pietní vzpomínku na velkého ducha minulosti, nýbrž jako zamyšlení nad podněty, které tento myšlenkový gigant může přinést naší přítomnosti, lidstvu konce druhého tisíciletí. Je mi jasné, že podněty, které jsou v jeho díle obsaženy, nebyly ještě zdaleka vyčerpány a že přesahují v mnoha směrech akční pole tradiční pedagogiky.

To, co se pokoušíme dělat na naší katedře sociologie a andragogiky filosofické fakulty University Palackého, přesahuje tyto hranice velmi značně. Přesto se hlásíme ke Komenskému jako ke svému duchovnímu otci. Rozhodli jsme se proto proniknout do jednání této konference a v několika příspěvcích vás o svém pojetí a své činnosti informovat. Očekáváme kritiku a budeme za ni vděční.

Že úvahy o výchově nelze zužovat jen na výchovu dětí a mládeže, nýbrž že je třeba uvažovat o člověku v průběhu jeho celého života, to není třeba na konferenci o Komenském zdůrazňovat. V tom s námi snad nikdo polemizovat nebude.

Mám však za to, že rozšíření akčního pole tradiční pedagogiky je nutno chápat ještě v dalších směrech. Věda o výchově - vyhněme se zde raději termínu pedagogika - musí po mém soudu opustit navíc úzké pojetí výchovy jako záměrné činnosti a musí chápat výchovu širěji jako jednu ze